

ONS MARKENBOEK

Gorssel, november 2023 - 41 e jaargang no. 4

De Elf Marken zijn: Epse en Dommer, Dorth, Schoolt, Gorssel, Eschede, Harfsen, Eefde, Rijsselt, Angeren, Almen, Wolfeler

TUSSEN EEUWIGHEID EN VERVAL: MUMMIES IN ALMEN

Norbert Eeltink *)

Nederland is een land vol (cultuur)historische schatten. Vele daarvan zijn algemeen bekend, andere zijn verborgen, soms komen die samen. Dankzij het bekende gedicht *De hoofdige boer* van dichter Anthony Staring is de kerk van Almen landelijk bekend. Minder bekend, zeker buiten Almen, is dat zich onder de kerk een cultuurhistorische schat bevindt die de kerk eigenlijk nationaal aanzien zou moeten geven: mummies! Al ruim een eeuw gaan binnen en buiten de dorpsgemeenschap verhalen rond over mummies die zich in een afgesloten grafkelder onder het koor van de kerk bevinden, een zogenaamde crypte. Wie de kerk bezoekt, kan via kleine openingen met tralies in de buitenmuren in de ondergrondse ruimte kijken. Almenaren en bezoekers zien dan in het schemerige licht meerdere doodskisten staan, maar de mummies die volgens de overlevering in de kisten liggen, bleven een mysterie. Daar begint nu verandering in te komen.

Ventilatieopening aan de noordzijde van de kerk

Verhalen over mummies

De verhalen over mummies in de Almense kerk vinden hun oorsprong in een grote renovatie van de kerk in 1915. Aangezien bij de werkzaamheden de kerkvloer toch moest worden verwijderd, besluit de gemeentesecretaris van de toenmalige gemeente Gorssel, en verwoed amateurhistoricus, Johannes de Graaf (1877-1956) de afgesloten grafkelder te laten openen. Hij is erg geïnteresseerd in de ondertussen uit Almen verdwenen adellijke families die hun doden in de grafkelder hebben bijgezet. Het zijn de families Van Lintelo en Van Oyen, de bewoners van Huis de Ehze en Huis het Hulze. Na de renovatie van 1915/1916 wordt de crypte weer verzegeld en verdwijnt wederom onder de nieuwe kerkvloer. De Graaf publiceert een uitgebreid verhaal over de crypte en de bijgezette individuen in zijn boek *Uit Gorssel's verleden* uit 1926. Toch rept hij in zijn boek met geen woord over de mummies. Het is echter zeker dat er ten tijde van zijn onderzoek wel in de doodskisten is gekeken en men mummies heeft gezien. Verhalen hierover beginnen dan

ook de ronde te doen in het dorp. Die verhalen over de mummies krijgen dusdanig veel bekendheid dat het *Zutphens dagblad voor de Graafschap en Veluwezoom* er in 1952 een kort artikel aan wijdt. Het artikel geeft helaas geen details over de mummies en beschrijft vooral hoe de lichamen zijn gemummificeerd door uitdroging.

Ooggetuigen

Tien jaar later verschijnt een uitgebreider krantenartikel over de Almense mummies. Het wordt gepubliceerd in de *Leeuwarder Courant*. Een artikel over Almen in een Friese krant ligt niet voor de hand. In 1961 is Hendrik Jan van Leeuwen echter dominee in Almen geworden. Zijn vorige standplaats als dominee was Sint Annaparochie bij Leeuwarden. Hij hoort in Almen de verhalen over de mummies onder 'zijn' kerk en raakt zo gefascineerd dat hij via zijn oude contacten de *Leeuwarder Courant* weet te overtuigen een artikel over de Almense mummies te schrijven. De grote waarde van dit artikel is dat voor het eerst getuigen aan het woord komen die in 1915 de mummies met eigen ogen hebben gezien. Ze beschrijven de "stofrommel" die de crypte was en hoe na het schoonvegen van de kisten deksels werden geopend en mummies konden worden bekeken.

De ooggetuigenverslagen moeten de fascinatie voor de mummies nog verder hebben aangewakkerd bij de dominee, want als in 1966 bij onderhoudswerkzaamheden de kerkvloer wordt verwijderd, besluiten hij en enkele andere notabelen uit het dorp net voor de kerstdagen een gat in het keldergewelf te (laten?) hakken en zelf de crypte te betreden om naar de mummies te kijken. Ze bevredigen hun nieuwsgierigheid, laten hun namen en de datum in potlood achter op een doods-kist en volgens geruchten die rondgaan maken ze ook foto's en misschien zelfs filmbeelden. Daarna wordt zonder het gewelf te herstellen het gat afgedekt met een betonplaat en verdwijnt de crypte nogmaals onder een nieuwe kerkvloer.

Als deze 'inbraak' uitkomt, ontstaat een dorpsrel waarvan de echo nog tientallen jaren zal doorklinken, met mensen die schande spreken over de inbraak en mensen die zelf hadden willen kijken. Het beeldmateriaal dat zou zijn gemaakt verdwijnt in de mist van de geschiedenis, mogelijk vanwege alle ophef. Sindsdien hopen onderzoekers dat het beeldmateriaal weer opduikt, want het zou grote waarde hebben voor kennis over de mummies.

De kelder zal daarna voor lange tijd niet opnieuw worden betreden, behalve geheel legitiem en heel kort in 1985 door aannemer Henk Wentink, als de tralies van de ventilatiegaten moeten worden vervangen. Enkele foto's die bij die gelegenheid worden gemaakt, zijn de eerste echte beelddocumentatie van de binnenruimte. Ze worden in de kerk getoond aan kerkgangers en bezoekers en geven 34 jaar lang het beste beeld van de crypte en de doods-kisten die erin staan.

Boog en gat

Serius onderzoek

In het jaar 2000 organiseert conservator Ed de Groot in het Natuurhistorisch Museum Maastricht een expositie over natuurlijke mummies. Hierdoor krijgt hij een grote interesse in natuurlijke menselijke mummies. Na zijn pensionering begint hij een heel onderzoeksproject rond dit onderwerp, wat hem bijna onvermijdelijk naar Almén voert. Een gesprek tussen Ed en de Almense historicus Joost Dijkstra in 2017 leidt tot het voornemen om te gaan zorgen dat daadwerkelijk serius onderzoek naar de mummies zal worden gedaan. Samen met een groep Alménaren wordt de Almense Werkgroep Archeologie opgericht om onderzoek naar de mummies mogelijk te maken. Men besluit dat de eerste stap moet zijn om zekerheid te krijgen over de vraag of überhaupt echt mummies in de crypte aanwezig zijn. Er wordt advies van deskundigen ingewonnen en via de archeologische dienst van de gemeente Zutphen wordt een archeologisch specialist voor menselijke resten gevonden. Met toestemming van de Protestantse Kerk Almén, die ook de kosten draagt, kan in 2019 een eerste onderzoekje worden gedaan om het bestaan van mummies te verifiëren. Daarvoor moet wel eerst de crypte toegankelijk worden gemaakt. De tralies van de zuidelijke ventilatieopening worden vervangen door stevig afsluitbaar hekwerk. Het wetenschappelijke onderzoek kan beginnen.

Mummies aangetroffen

Op 12 juli 2019 schuift archeoloog en fysisch antropoloog Norbert Eeltink van Aestimatica uit Hengelo (Ov.), schrijver dezes, achterwaarts op zijn buik door de net passende ventilatieopening de crypte in. Voor het onderzoek is slechts een halve dag ingepland en er zal niets worden veranderd of meegenomen uit de kelder. Het doel is uitsluitend om te kijken of er mummies zijn. Van meerdere doodskisten blijken in het verleden de dekselschroeven te zijn verwijderd. Toch kunnen maar twee deksels worden opgetild zonder te forceren of veel kracht te hoeven gebruiken. Beide deksels worden net genoeg geopend totdat goed in de kist kan worden gekeken. Niettemin is de uitkomst duidelijk: bij het kunstlicht verschijnen in beide kisten goed bewaarde menselijke resten uit de duisternis en in beide gevallen zijn de overledenen nog steeds gekleed in vrijwel perfect bewaard textiel. De ruim honderd jaar oude verhalen zijn waar! Er zijn mummies in Almen. De mummies betreffen een volwassen man en een heel jong kind. De volwassen man draagt een slaapmuts, een jas van blauwe stof met witte stippen of vormpjes, gebreide sokken en ligt met de benen onder een laken of doek. Van het kindje is niet echt veel te zien. De nog onvergroeide delen van de schedel zijn in elkaar gezakt doordat de kist in het verleden is verplaatst, maar op het hoofd is nog een wit mutsje aanwezig en het lijf ligt onder een lakentje of doek. Het kistje van het kind is aan de binnenkant helemaal bekleed met stof. Beide individuen liggen op een laag plantaardig materiaal, mogelijk houtkrullen. Dit materiaal zal hebben geholpen om de lichamen uit te drogen en te mummificeren.

Sterke luchtstroom

Het is echter voornamelijk een sterke luchtstroom in de kelder, door de twee precies tegenover elkaar geplaatste ventilatieopeningen, die de lichamen heeft uitgedroogd. Alleen al het temperatuurverschil tussen de warmere zuidzijde van de kerk waar de zon op staat en de koudere noordzijde waar nooit zonlicht komt, is genoeg om de luchtstroom op gang te brengen. Wie in de crypte staat, kan de luchtstroom ook echt voelen. Hierdoor wordt vocht uit de ruimte afgevoerd en verdroogt de inhoud van de kelder, met het gevolg dat daar nu minstens tweehonderd jaar oude eikenhouten doodskisten staan met daarin natuurlijk gevormde mummies. Het vermoeden bestaat dat de crypte opzettelijk op een zodanige wijze is gebouwd dat lichamen in de ruimte zouden uitdrogen. De reden om dat te doen zou van religieuze aard kunnen zijn, met de intentie om op de Dag des Oordeels met een zo intact mogelijk lichaam uit het graf op te kunnen staan. Of dit werkelijk de reden voor de bouwwijze van de crypte is geweest, is onderwerp van lopend onderzoek. Het is evenwel niet onmogelijk. De wijze waarop de crypte is gebouwd laat zien dat hij geen deel is van het middeleeuwse ontwerp, maar pas eeuwen later aan de kerk werd toegevoegd. De oudst bekende bijzetting dateert van begin 18de eeuw. Dat is in een tijdperk van sterke ontwikkelingen ten aanzien van religie, filosofie en wetenschap, waarin zeer uiteenlopende ideeën ontstaan over leven en

dood. Eén van die ideeën was het lichaam te behouden voor wederopstanding. Dergelijke ideeën vinden vooral aanhangers in de hogere kringen.

Onderzoek in 2019

Hogere kringen

De eigenaars en gebruikers van de Almense crypte behoren tot de hogere kringen. Vermoedelijk wordt de crypte aangelegd in opdracht van Christiaan Carel van Lintelo (1669-1736), drost, diplomaat, burgemeester en heer van Huis de Ehze. De eerst bekende bijzetting in de crypte is in elk geval zijn zoon Frederik Wilhelm, dat vlak voor zijn eerste verjaardag overlijdt en in 1714 zijn laatste rustplaats in de crypte onder de kerk van Almen krijgt. In de loop der tijd zullen meerdere leden van de familie Van Lintelo worden bijgezet in de grafkelder. In 1736 wordt de crypte ook het graf van Christiaan Carel zelf. De laatste Van Lintelo in het familiegraf is Anna Maria Dorothea van Lintelo in 1768, 62 jaar oud, weduwe en kinderloos. In 1777 koopt Ludolph Hendrik van Oyen Huis de Ehze en neemt ook de crypte over. Om ruimte te maken voor zijn eigen familie worden de doods-kisten van de Van Lintelo's in twee lagen achter een muur in een hoek van de crypte geplaatst. In de daaropvolgende decennia wordt de vrijgekomen ruimte geheel gevuld met leden van de familie Van Oyen en minstens één lid van de familie Van der Meulen uit Huis het Hulze. De laatste bekende bijzetting vindt plaats in 1817.

Afsluiting crypte

Aan het begin van de 19de eeuw vinden grote maatschappelijk veranderingen plaats. Het belang van de adel als politieke en economische factor verbleekt. In Almen verdwijnen de adellijke families en de crypte raakt in onbruik. Als bij Koninklijk Besluit het begraven in kerken op 1 januari 1829 wordt verboden, verliest de crypte definitief zijn functie. Wanneer de kerk in 1849 ingrijpend wordt verbouwd om een groot vierkant gebedshuis te realiseren, besluit men de grafkelder af te sluiten. De ingang in de kelder wordt dichtgemetseld, het trapgat wordt opgevuld en een nieuwe vloer dekt het geheel af. Als de ventilatiegaten in de buitenmuren van de kerk niet waren behouden, zou niets meer op het bestaan de crypte hebben gewezen. Dat de crypte afgesloten werd voor mensen die dingen kapot kunnen maken of meenemen, in combinatie met een ventilatiesysteem dat wel bleef werken, is vrijwel zeker de redding van de mummies geweest.

Blik in afgesloten bijruimte

Schoonmaakactie

Bij het eerste onderzoek in 2019 wordt echter vastgesteld dat de afsluiting van de kelder inmiddels een probleem is geworden. De kelder ligt vol rommel, variërend van bladeren en takken tot papier en plastic. Met name in droge perioden geeft dat ernstig brandgevaar. Een klein beetje vuur kan dit losse materiaal in brand zetten, waarna de eikenhouten doodskisten en uitgedroogde lichamen, en zelfs de kerk, ook vlam kunnen vatten. Resten van vuurwerk in de crypte laten zien hoe reëel dat gevaar is. De werkgroep en onderzoeker gaan met de gemeente Lochem in gesprek, waardoor in december 2021 dankzij een gemeentelijke subsidie een op wetenschappelijk verantwoorde wijze uitgevoerde schoonmaakactie door Aestimatica kan plaatsvinden. Hoewel onderzoek niet het doel van de schoonmaakactie is, worden toch meerdere interessante waarnemingen en ontdekkingen gedaan. Er blijken allerlei interessante vondsten op de grond te liggen, die onge-

stoord werden achtergelaten. En op verschillende doods-kisten hebben bezoekers uit het verleden, beginnend in 1849, namen en data geschreven.

Onderzoek

Gelijktijdig met de schoonmaak wordt volgens plan een eerste bouwkundige en klimatologische beoordeling van de crypte gemaakt. De uitkomst is zorgwekkend. De afsluiting in 1849 die de redding van de mummies is geweest, is zich tegen het voortbestaan van de mummies gaan keren. Door het achterwege blijven van onderhoud sinds 1849 is al het pleisterwerk van het gewelf en de muren gevallen en op de grond komen te liggen. Hierdoor geeft het kale metselwerk in vochtige perioden meer vocht af en door al het losse pleistermateriaal en rommel op de vloer blijft het vocht langer in de ruimte aanwezig. De gevolgen hiervan zijn goed te zien. Een doods-kist die door latere bezoekers tegen de buitenmuur is geduwd, heeft zichtbare vochtschade. Verschillende andere doods-kisten hebben kieren doordat de planken onder invloed van vocht zijn vervormd. Ook blijken zowel doods-kisten als de draagbalken daarvan in aanzienlijke mate te worden aangevreten door houtwormen. Minstens even onrustbarend is schade aan het gewelf van de crypte. De sluitstenen van de boog van de dichtgemetselde ingang zijn aan het verzakken. Om te zorgen dat dit niet verergert, wordt een stempel onder de verzakkende stenen geplaatst. Maar misschien nog wel zorgwekkender zijn een aantal scheuren die vanuit de verzakte stenen en het niet herstelde inbraakgat uit 1966 door het metselwerk lopen.

Renovatie en onderzoek nodig

De onvermijdelijke hoofdconclusie van het onderzoek tot nu toe is dat kelder en inhoud, de doods-kisten en de mummies, blootstaan aan serieuze acute en structurele bedreigingen die het voortbestaan van dit unieke grafcomplex in gevaar brengen. Om de overledenen in de Almense crypte de zorg te geven die ze verdienen, en de grafkelder als cultuurhistorische schatkamer te redden voor het nageslacht, is drastische actie absoluut noodzakelijk. De kelder zal geheel moeten worden gerenoveerd en om die renovatie goed uit te kunnen voeren moet dit gepaard gaan met uitgebreid onderzoek. Dit zal een ingrijpend en intensief project worden. De enige manier waarop dit adequaat en effectief kan worden uitgevoerd, is het openen en herstellen van de oorspronkelijke ingang. Dit maakt meteen onderhoud en ingrijpen bij calamiteiten in de toekomst mogelijk. Dat wil overigens niet zeggen dat de crypte wordt opengesteld voor publiek. Integendeel, de doden verdienen hun rust en respect. Er zijn in deze tijd genoeg andere methoden om het publiek te informeren over de crypte. Renovatie en onderzoek zal echter niet goedkoop zijn. De Stichting Almens Crypte is opgericht om het project te organiseren en financiering te zoeken. Zo kan Almen als cultuurhistorische parel nog meer gaan glanzen.

*) Norbert Eeltink is senior archeoloog en senior specialist fysische antropologie. Met zijn bedrijf Aestimatica (Archeologisch en Cultuurhistorisch Adviesbureau) is hij gespecialiseerd in de archeologie en cultuurhistorie van Oost-Nederland, het adviseren en ondersteunen van musea en het opgraven, onderzoeken en reconstrueren van menselijk botmateriaal.

Wie meer wil lezen over zijn onderzoek naar de mummies in de Almense crypte kan de eerste rapportages lezen op de website van de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed:

<https://kennis.cultureelerfgoed.nl/index.php/Monumenten/16710>.